

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ПОЧУПАЙЛО Олена Володимирівна

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ УМІНЬ В УЧНІВ І-ІУ КЛАСІВ

ІЗ.00.01 – теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата педагогічних наук

*Горунь*

Київ – 1994

НБ НПУ  
імені М.П. Драгоманова



100313699

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному  
університеті ім. М.П.Драгоманова


- Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, професор  
Бурлака Яків Іванович
- Офіційні опоненти - член-кореспондент АПН України, доктор  
педагогічних наук, професор  
Бондар Володимир Іванович
- кандидат педагогічних наук, старший  
науковий співробітник  
Тименко Володимир Петрович
- Провідна організація - Кіровоградський державний педагогічний  
інститут

Захист відбудеться " 6 " листопада 1994 р. о \_\_\_\_\_  
години на засіданні спеціалізованої вченої ради К-113.01.02 в  
Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драго-  
манова /252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського  
державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розіслано " 2 " вересня 1994 року.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
кандидат психологічних наук,  
доцент

 — Л.В.Долинська

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

А к т у а л ь н і с т ь п р о б л е м и. Серед основних проблем освіти на сучасному етапі одне з провідних місць займає проблема читацьких умінь. Розбудова незалежної України вимагає відтворення інтелектуального потенціалу нації. У державній національній програмі "Освіта /Україна XXI ст./" визначено як пріоритетний напрям реформування освіти забезпечити моральну, інтелектуальну та психологічну готовність усіх громадян до здобуття освіти. Мільйони громадян України, володіючи пасивними знаннями державної мови /внаслідок дискримінаційної мовної політики минулого/, відчують потребу активного засвоєння читацьких та мовленнєвих умінь українською мовою.

Ця проблема знайшла відображення в ряді досліджень. Так, розв'язання одного з повсякденних завдань школи – навчити учня читати – тісно пов'язане з проблемою формування загальнонавчальних читацьких умінь, виховання людини високої інформаційної культури.

Проблему читання досліджували в різних аспектах: педагогічному, психологічному, методичному, бібліотекознавчому. Вивчались роль читання в розвитку особистості /Л.В.Занков, З.І.Романовська, І.О.Синиця/; культура роботи з книжкою /Г.Г.Гранік, Л.О.Концева, Н.В.Чепелева/; розвиток пізнавальної самостійності /В.Ф.Паламарчук, О.Я.Савченко/; формування навчальної діяльності /Д.Б.Ельконін/; читання як міжпредметне вміння /Н.О.Ложкарьова, О.В.Усова, В.О.Науменко/; удосконалення навичок читання /І.Т.Федоренко/; розуміння тексту /Л.П.Доблаєв та ін./; В методичному аспекті: прийоми розуміння тексту /Л.П.Доблаєв, Н.О.Ложкарьова/; створення умов для вдосконалення навичок читання молодших школярів /Л.І.Оморокова, Н.Н.Светловська, Н.І.Скрипченко та ін./; керування читанням /бібліотекознавчий аспект /Н.М.Житомирська, Л.О.Лутачевська та ін./.

Положення та висновки проведених досліджень мають важливе значення для розробки і вдосконалення методики формування читацьких умінь та навичок. Та хоч проблему вивчало багато психологів і дидактів, системно, в загальнодидактичному плані її не досліджували. Особливого значення набуває формування зазначених умінь у молодшому шкільному віці, коли засвоєння основ наук і становлення вербального мислення безпосередньо пов'язані з тим, як учні вміють працювати в інформацію.

Виходячи із соціальної, гностичної та практичної важливості даної проблеми та її нерозробленості в дидактичному аспекті, ми обрали темою нашого дослідження "Формування читацьких умінь в учнів I-IV класів".

Об'єкт дослідження – процес формування в учнів читацьких умінь.

Предмет дослідження – змістові та методичні аспекти процесу формування читацьких умінь в учнів I-IV класів.

Мета дослідження полягає в розробці моделі читацьких умінь і на цій основі ефективної програми й методики формування читацьких умінь в учнів. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Вивчити стан проблеми формування читацьких умінь у теорії та практиці навчання, виявити фактори, що сприяють ефективності формування цих умінь.
2. Визначити суть і структуру читацьких умінь у віковому аспекті й на цій основі розробити модель та програму їх формування.
3. Розробити принципи цілеспрямованого вироблення читацьких умінь та реалізувати їх в адекватній методиці.
4. Експериментально перевірити ефективність розробленої програми і методики.

Гіпотеза дослідження: формування читацьких умінь буде ефек-



тивнішим, якщо ґрунтуватиметься на системному підході до відбору змісту, форм і способів навчання, наочності з використанням методів /у тому числі ігрових/, які активізують пізнавальну діяльність дітей, враховують їх вік і схильності на основі концептуальної моделі, спеціальної програми і методики.

Методологічною основою дослідження були Закон про школу, програма "Освіта /Україна XXI ст./", Положення про загальноосвітню школу, положення теорії діяльності людини, ідеї педагогіки про активізацію пізнавальної діяльності учнів, концептуальні уявлення про суть міжпредметних зв'язків у процесі навчання, результати досліджень загальнонавчальних умінь та навичок, дослідження читання в різних аспектах.

Обмеження дослідження: роботу виконано як дидактичне дослідження переважно в процесі навчання учнів класного та позакласного читання в молодших класах загальноосвітньої школи. Деякі аспекти проблеми вивчали в позашкільній роботі.

Щоб перевірити дану гіпотезу та розв'язати поставлені завдання, використовували комплексну програму дослідження, яка на різних етапах передбачала поєднання теоретичних і емпіричних методів: теоретичного аналізу джерел /філософська, психологічна, дидактична і методична література/, спостереження за навчальним процесом у школі, аналіз уроків в аспекті дослідження, вивчення труднощів у формуванні читацьких умінь; бесіди з учнями та вчителями, а також метода діагностуючих робіт, моделювання методики формування читацьких умінь, педагогічного експерименту /констатуючого та формуючого/ тощо.

Дослідження проводили в п'ять етапів.

На пошуковому етапі /1988-1991 рр./ вивчали стан проблеми формування читацьких умінь у теорії та практиці навчання, визначали основні підходи до концепції дослідження. Предмет дослідження вивчали як самостійну дидактичну проблему, визначили рівень сформованості читацьких умінь в учнів I-IV класів.

На теоретичному етапі /1991-1992 рр./ розробляли модель, програму та методику формування читацьких умінь в учнів початкових класів.

На формуючому етапі /1992-1994 рр./ було проведено експериментальну перевірку системи формування читацьких умінь у молодших школярів, здійснювали формуючий експеримент.

На узагальнюючому етапі /1994 р./ було підбито підсумки експериментального навчання та розроблені рекомендації для вчителів початкових класів.

Впровадження результатів дослідження /1994 р./ здійснювали в школах України.

Наукова новизна дослідження полягає в створенні концептуальної моделі читацьких умінь, спеціальної програми та методики її реалізації, стратегії цілеспрямованого формування читацьких умінь в учнів початкових класів на основі цих новоутворень.

Теоретична значущість дослідження полягає в розширенні й доповненні теорії розвиваючого навчання, концепції змістовно-операційного вироблення загальнонавчальних умінь, формування "інструментальних" умінь саморозвитку учнів за допомогою розробки умов цілеспрямованого формування читацьких умінь.

Обґрунтованість і достовірність результатів дослідження забезпечувались репрезентативністю вибірки об'єктів дослідження, різними способами апробації результатів дослідження, стійкістю та повторюваністю показників якості опанування учнями читацьких умінь, які характеризуються прогресивними тенденціями.

Практичну цінність становлять:

1. Розроблена дисертантом дидактична система заходів формування читацьких умінь для учителів початкових класів.

2. Методика і технологія формування читацьких умінь для дослідників проблеми розвиваючого навчання.

3. Методика аналізу програм та підручників для авторів мето-

дичної літератури, дослідників у галузі дидактики і часткових методик.

4. Методичні рекомендації для вчителів молодших класів та бібліотекарів шкіл з формування читацьких умінь, що узагальнюють систему вироблення цих умінь в учнів.

Апробація результатів дослідження проводилася в двох напрямках: теоретичному /виступи на наукових конференціях, статті в журналах, збірниках, друкування програми/ та практичному /впровадження в практику роботи шкіл/. Матеріали проведеного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях методологічного семінару в Інституті педагогіки АПН України, на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки УДПУ ім. М.П.Драгоманова /1991-1994 рр./, на Міжнародній психологічній конференції "Обдарована дитина" /вересень 1992 р./, Міжнародній науково-практичній конференції "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти" /5-6 жовтня 1993 р./, Всеукраїнській науково-практичній конференції з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів нового типу /2-4 лютого 1994 р./, міській конференції /м.Київ/ 26 травня 1994 року. Результати дослідження впроваджувалися в загальноосвітніх школах та школах нового типу України /Київ, Чернігів, Ізмаїл, села Єнтомирської, Одеської областей та ін./

Реалізованими практичними наслідками є "Програма формування читацьких умінь в учнів початкових класів", "Програма формування та розвитку інформаційних і комунікативних умінь в учнів I-XI класів" /1992/, які були поширені в експериментальних школах України.

На захист виносяться такі положення:

1. Модель та програма формування читацьких умінь в учнів початкової школи.

2. Методика вироблення читацьких умінь в учнів I-IV класів /принципи, етапи й методи/.

3. Рекомендації вчителям шкіл з проблем організації, змісту

і технології роботи в початкових класах щодо формування читацьких умінь у школярів.

Обсяг та структура роботи: дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків.

### ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, сформульовано його гіпотезу, розглянуто етапи роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів, викладено основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Проблема формування читацьких умінь у теорії та практиці навчання" дається теоретичний аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження, а також читацьких умінь як дидактичної проблеми; розглядається питання щодо формування читацьких умінь в сучасних програмах та підручниках; вивчено стан формування читацьких умінь у практиці навчання.

Розроблювана проблема ґрунтується на філософській теорії інформації і діяльнісному підході до формування умінь. Поняття "інформація" в науці розглядається в різних аспектах. Робоче визначення цього поняття може бути таким: інформація як знання в процесі комунікації, в процесі його споживання з метою прийняття рішення "добудови психологічної моделі" об'єкта. Поняття "знання" має три рівні: синтаксичний /мета-знання, мета-інформація/, семантичний /фіксація відношення між знаком означаючим та десигнатом знаку - саме знання/ та прагматичний /відношення між знаком та його цінністю для споживача - саме інформація/; останній рівень дає змогу розглядати інформацію як знання з точки зору інформаційного підходу. У ширшому розумінні інформація - це відомості, які є об'єктом зберігання, перет-

ворення та поширення в системі наукових комунікацій; у строгому розумінні - це знання, що входить безпосередньо до комунікативно-го процесу. Книжка є основним засобом інформаційного обслуговування. Вона виконує свої функціональні можливості /інформаційні, навчально-пізнавальні, естетичні, виховні, евристичні/, а також організаційні, кумуляційні, гносеологічні, відображальні, пріоритетні тощо .

Розглянуто існуючі підходи до читання /Н.О.Рубакін, М.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, Л.П.Доблаєв, І.В.Усачова, Ф.Левєр, Н.В.Чепєлева та ін./, провідні дидактичні теорії, що певною мірою впливали на розв'язання досліджуваної проблеми: поетапне формування розумових дій /П.Я.Гальперін, Н.Ф.Талізїна та ін./; взаємозв'язок навчання та розвитку /Л.В.Занков та ін./; теорія формування загально-навчальних умінь /С.В.Лазарєвський, І.Я.Лернер, Н.О.Лошкарєва та ін./; проблемне навчання /М.І.Махмутов та ін./; оптимізація навчально-виховного процесу /Ю.К.Бабанський/.

У дидактиці існує понад 50 визначень поняття вмінь та навичок. Під умінням розуміють ступінь засвоєння навички /Є.Н.Кабанова-Меллер/; простіші елементарні дії /Г.О.Люблінська/; частину дії /О.М.Лєвітов/; видку властивість людини /К.К.Платонов/; основу для формування дій /О.Є.Дмитрієв/; способи дій /А.О.Смірнов/; систему дії, прийомів та способів /Т.О.Ільїна/; можливість зиконувати дію відповідно до мети та умов, у яких вимушений орієнтуватися суб'єкт /О.В.Усова/; знання в дії /Б.П.Єсіпов/; майстерність /В.І.Решетников/; знання способу дії, виявлена готовність /В.І.Орлов/ та ін. По-різному трактуються і навички: як способи дії; як дія, окремі компоненти котрої в результаті вправ автоматизуються; виявлена, доведена людиною готовність до дії.

Ми додержували робочого визначення поняття "вміння" як свідомого володіння якимось прийомом діяльності, а поняття "навичка" -

як уміння, доведеного до реально можливого автоматизму /Ю.К.Бабанський/. Під загальнонавчальними вміннями ми розуміємо вміння міжпредметного характеру, які мають широке перенесення на інші предмети та різні види діяльності учнів.

Проблему читацьких умінь як спеціальну розглядало багато дослідників у методичному аспекті: дослідження дитячої книжки, шляхів та способів формування інтересів до читання /Н.М.Дружиніна, Н.М.Гитомирова/; навчання грамоти /Д.Б.Ельконін, М.С.Вашуленко, Н.Ф.Скрипченко, О.Н.Матвеева, М.М.Наумчук/; пошуки змісту та методики позакласного читання /Н.М.Светловська, М.М.Наумчук/; формування навичок читання /В.О.Науменко/; навички роботи з книжкою /С.М.Бондаренко, Г.Г.Гранік, Л.О.Концева/; навчання різних видів читання /Л.О.Горбушина, Т.Г.Єгоров/; читання та розумовий розвиток дитини /В.О.Сухомлинський/; культура читання /О.І.Левіна, М.І.Оморокова/; читання та духовний розвиток дитини /З.І.Романовська, В.О.Сухомлинський/ та ін. Таким чином, хоч проблема читання розглядалася в різних аспектах, але в дидактичному плані, системно вона не досліджувалася.

Якісно-кількісний аналіз сучасних програм загальноосвітньої школи /I-IV класи/ показав, що вони більшою мірою, ніж раніше, орієнтують учителя на формування читацьких умінь, але перелік цих умінь за класами потребує розширення та доповнення.

Аналіз запитань та завдань підручників для початкової школи свідчить, що порівняно з підручниками минулих років кількість продуктивних завдань збільшилася, але ще значною мірою переважають репродуктивні /"анатомія тексту"/. У підручниках з читання завдань на виділення головного тільки 6-8% від загальної кількості, на порівняння - 5-7%. В альтернативних підручниках /"Материнка", "Ластівка", "Біла хата", "Писанка"/ продуктивні завдання переважають над репродуктивними, але ці підручники можуть служити тільки як книги для позакласного читання, як доповнення до підручника читання.

Аналіз методичних посібників дає змогу стверджувати, що проблема читацьких умінь знайшла в них певне відображення, але існуючі підходи обмежуються методичними концепціями авторів.

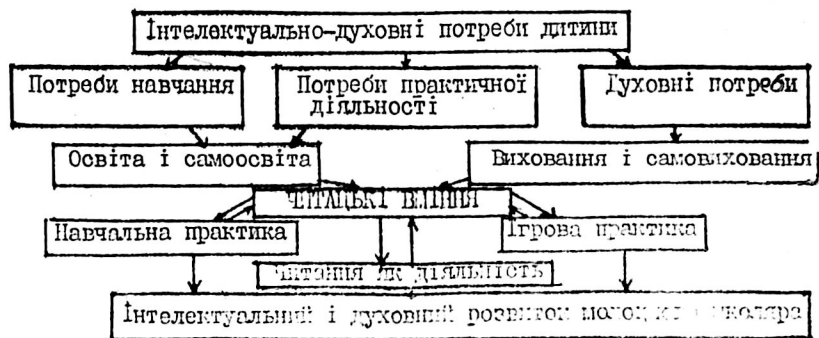
Анкетування педагогів показало, що вчителі масових шкіл недостатньо усвідомлюють важливість проблеми формування читацьких умінь, активно застосовують традиційні методи роботи з книжкою і досить рідко /лише 5%/ використовують ігровий метод.

Було проаналізовано близько 30 уроків передових учителів України. Під час їх відвідування ми шукали відповіді на такі запитання: на яких етапах уроку вчителі формують читацькі вміння, які саме і яким шляхом. Перевагою передових учителів є те, що завдяки своїй майстерності вони, не випускаючи з поля зору навчальних цілей уроку, можуть застосовувати нестандартні методи роботи, різноманітні форми та засоби. А в масовій школі формування читацьких умінь в учнів не стоїть у полі зору вчителя.

У д р у г о м у розділі "Програма і методика формування читацьких умінь в учнів початкових класів" проаналізовано дидактичні програми вироблення загальнонавчальних умінь у школярів на предмет наявності читацьких умінь, їх складових /Н.О.Ложкарьова, В.Ф.Паламарчук, О.Я.Савченко та ін./, розглянуто місце й роль читацьких умінь в процесі розвитку молодших школярів /схема I/.

Схема I

Місце і роль читацьких умінь у розвитку молодших школярів



Очевидним є тісний зв'язок у молодшому віці ігрової і навчальної практики при переважанні ігрової. Читання розглядається як діяльність для задоволення інтересів і потреб дитини. Реалізація всіх трьох аспектів читацької діяльності сприятиме повноцінному духовному й інтелектуальному розвитку молодших школярів і закладатиме фундамент для подальшого зростання учня як особистості.

У розділі розглянуто поняття "читацькі вміння" як базові в дослідженні. Цей термін використовували в ряді робіт дослідники-педагоги та психологи, які працюють з проблем читання /Н.В.Чепелева та ін./. Читацькі вміння є загальнонавчальними і повинні розглядатися як елементи цілісної системи. Вони мають формуватися протягом вивчення всіх предметів, розглядатись як окремі, але не відокремлені об'єкти засвоєння й формуватись паралельно, в тісному зв'язку із спеціальними вміннями.

Ми створили "Програму формування читацьких умінь в учнів I-IV класів". Науковою основою служила класифікація умінь, розроблена Н.О.Лощкар'євою, /організаційні, інтелектуальні, інформаційні та комунікативні/.

До поняття "інформаційні вміння" в нашій програмі входить робота з різними джерелами інформації /усними, письмовими/, з вторинною інформацією /довідково-бібліографічний апарат бібліотеки/, з новими інформаційними системами.

Читацькі вміння - це насамперед робота з книжкою та іншими письмовими джерелами інформації /періодиком, документами, вторинними джерелами /каталогами та картотеками/. Оскільки книжка є основним джерелом інформації для учня, автор ставив мету навчити учня повноцінно сприймати текстову інформацію, застосовуючи логічні прийоми /виділення головного, порівняння тощо/; читати й аналізувати художній твір; користуватися довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки.

Структуру читацьких умінь відображено у вигляді моделі.



Читацькі вміння молодших школярів – це система, компонентами якої з одного боку, є переструктуровані вміння та навички, вже раніше сформовані в учнів /техніка читання; розумові операції під час роботи з текстом; розуміння та сприймання словесно-художнього образу твору; сприймання наочно-ілюстративних і конкретних полісенсорних образів на уроках читання/, а з іншого – вміння кваліфікованого читача /інформаційно-читацькі та бібліотечно-бібліографічні/.

На основі моделі ми виділили в програмі формування читацьких умінь такі групи: 1. Розумові вміння як компонент читацьких умінь. 2. Уміння читати й аналізувати художній твір. 3. Бібліотечно-бібліографічні вміння та навички.

У віковому аспекті вміння відрізняються ступенем складності, обсягом, структурними особливостями й ускладнюються від підготовчого до III /IV/ класу за такими напрямками: об'єктний, структурний, якісний та рівневий. У програмі вміння добирали з урахуванням провідних принципів дидактики. Групи умінь є обов'язковими для кожного року навчання.

У першій групі логіка формування умінь була такою: аналіз та виділення головного; порівняння; узагальнення; доведення: вміння, необхідні в проблемному навчанні. Друга група представлена вміннями, необхідними для повноцінного розуміння та сприймання словесно-художнього образу твору /просування від інтуїтивного, первинно цілісного сприймання твору до аналітичного/. У третій групі подано вміння самостійної роботи з різними джерелами інформації /первинної та вторинної/.

Принципи формування читацьких умінь, що визначають програму і методику, ґрунтуються на структурі пізнавальної діяльності людини: мета – мотив – об'єкт – зразок – дії – результат – корекція.

Базовими принципами формування читацьких умінь є науковість, зв'язок теорії з практикою, наочність, доступність, послідовність.

системне формування вмінь, самостійність та активність, свідомість та міцність, цілеспрямованість, мотиваційна забезпеченість, індивідуальний підхід, випереджаче навчання, оптимізація навчально-виховного процесу. Методика і технологія формування читачьких умінь в учнів включає ряд логіко-психологічних і дидактичних факторів: загальна логіка та структура навчального пізнання, поетапна відробка умінь, додержання принципів вироблення читачьких умінь, використання системи методів, цілісна програма формування зазначених умінь.

Читачькі вміння в молодших школярів формували в кілька етапів: кумуляція /створення бази для формування читачьких умінь/; констатація /діагностика/, що передбачає перевірку наявного рівня сформованості вмінь; мотивація /створення позитивної мотиваційної сфери овосядіння читачькими вміннями/; рефлексія /усвідомлення/, що забезпечує усвідомлення структури читачьких умінь; тренування /засвоєння системи читачьких умінь тренуванням/; узагальнення та перенесення /узагальнення набутих умінь та вастосування їх в інших галузях/. На кожному етапі вчитель має використовувати ряд методів, що сприяли б ефективному засвоєнню матеріалу, формуванню читачьких умінь.

Технологія формування читачьких умінь в учнів передбачала розробку системи вправ та експериментальних уроків різних типів з використанням наочності, ігрових методів.

Мета системи вправ полягала у формуванні та закріпленні читачьких умінь в учнів початкових класів. Розроблено такі види вправ згідно із структурою пізнавальної діяльності: підготовчі, діагностичні, мотиваційні, рефлексивні, тренувальні, практикологічні, узагальнюючі, контрольні. Підготовчі вправи актуалізують минулий досвід учнів, їхній читачький досвід, ставлять за мету підготувати їх до сприймання нового; діагностичні – визначають наявний рівень сформованості читачьких умінь у школярів; мета мотиваційних

вправ - збудити інтерес до вивчення матеріалу, до книжки і читання, створити атмосферу зацікавленості в процесі формування читацьких умінь; рефлексивні вправи допомагають учневі усвідомити новий матеріал, суть і структуру вміня, передбачають первинну систематизацію і узагальнення матеріалу; тренувальні вправи є основними. Вони передбачають саме відпрацювання вмінь повторенням і формування вмінь виконувати творчі завдання; прагматичні - застосування читацьких умінь на різних рівнях-забезпечують вихід за межі навчальних предметів; узагальнюючі вправи застосовуються з метою узагальнення набутих читацьких умінь; контрольні вправи проводяться в кінці навчання і ставлять за мету визначити рівень сформованості читацьких умінь після експериментального навчання.

Вправи можуть бути репродуктивними, продуктивними і творчими. У нашій системі вправ до кожного виду обов'язково входили ці три види вправ. Систему вправ застосовували на уроках всіх типів.

Отже, модель формування читацьких умінь, яку узагальнено подано в табл. I, є системою, що складається з окремих компонентів і побудована за принципами формування читацьких умінь "від простого до складного".

У третьому розділі "Експериментальна перевірка програми і методики формування читацьких умінь в учнів початкових класів" обґрунтовується організація констатуючого і формуючого експерименту, аналізуються здобуті результати.

Мета констатуючого експерименту полягала у виявленні стану сформованості читацьких умінь у молодших школярів. Було виділено групи шкіл для проведення експерименту; сформульовано та обґрунтовано критерії визначення сформованості умінь; розроблено блок діагностичних завдань, рівні сформованості вмінь, стратегію експериментального дослідження.

У констатуючому експерименті взяло участь 45 початкових

Таблиця І

Етапи і методи формування читачьких умінь /ЧУ/ в  
учнів початкових класів

№	Етапи навчального пізнання	Етапи формування ЧУ та структурні компоненти пізнавальної діяльності	Методи, які застосовує вчитель, та його діяльність щодо формування ЧУ	Дії учня щодо оволодіння ЧУ
І	2	3	4	5
1	Підготовчий	кумуляція	урахування особливостей класу; ведення щоденника, бесіди, підготовчі вправи	практичне накопичування досвіду ЧУ. Виконання підготовчих вправ /РД/
2	Підготовчий	констатація	спостереження, бесіди, діагностичні вправи, дидактичні ігри	прийняття мети та завдань щодо оволодіння ЧУ, виконання діагностичних вправ /РД/
3	Мотивація	мотивація	добір мотивуючих впливів /гра, екскурсія/	ситуативний інтерес, виконання мотивуючих вправ
4	Сприймання та усвідомлення нового матеріалу	рефлексія	пояснення суті та структури ЧУ, подання правила-орієнтиру, зразків, Рефлексивні вправи. Наочність	усвідомлення суті та структури ЧУ, оволодіння правилами, орієнтиром, робота за зразком /РД-ПД/
5	Застосування та закріплення	тренувальний	тренувальні вправи, пізнавальні завдання, ігри, наочність, різні види читання	виконання тренувальних вправ, пізнавальних завдань, активна участь у роботі на уроці, участь у грі /ПД/
6	Узагальнення, систематизація, контроль	узагальнення та перенесення. Контроль	узагальнюючі та контрольні вправи, виконання пізнавальних завдань, гра, різні види наочності, розробки уроків-звітів	виконання узагальнюючих та контрольних вправ, пізнавальних завдань, робота з книжкою, наочністю, участь з іграми /ПД, пізнавальна потреба/

РД - репродуктивна діяльність; ПД - продуктивна діяльність

класів /1089 учнів/ шкіл з українською мовою навчання.

Ми визначили чотири рівні сформованості читацьких умінь у молодших школярів /однакові для констатуючого та формуючого експерименту/.

Дуже низький рівень /I/ - учні не виконали завдання або зробили неадекватні спроби їх виконати; не розв'язали позитивно завдання; замінили узагальнення та виділення головного спробами переказати текст; фрагментарний та сюжетно-логічний рівень відтворення матеріалу.

Низький рівень /II/ - учні пасивно ставилися до виконання завдання, потребували допомоги вчителя, погано оволоділи логічними операціями /замінювали переказом тексту, включаючи діалоги; виділяли другорядні ознаки тощо/; учні в своїх діях були непослідовні, порушували логіку викладу, завдання виконувалися неправильно або частково правильно.

Середній рівень /III/ - для учнів характерні достатня усвідомленість та змістовність дій; простежувалася диференціація істотних та неістотних ознак; допускалися неточності в формулюванні головного в тексті; учні формулювали власне судження щодо прочитаного, але допускали стилістичні помилки; завдання здебільшого виконувалися правильно та частково правильно.

Високий рівень /IV/ - учні мали високі показники прояву мислительних дій, для них характерна інтелектуальна ініціатива, самостійність практичних і розумових дій, потяг до нестандартних рішень; давали формулювання на достатньому рівні узагальнення, диференціювали основні та другорядні ознаки, літературно висловлювали думки. Завдання в усіх випадках виконувалися правильно.

Рівні сформованості читацьких умінь залежать від групи факторів: віку, техніки читання, успішності, методів роботи вчителя.

Було розроблено три блоки завдань відповідно до структури програми формування читацьких умінь в учнів. Здобуті дані за окремими

блоками умінь та в сукупності показали недостатній рівень сформованості цих умінь. Результати узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл учнів II-IV класів за рівнями сформованості читацьких умінь /констатуючий експеримент/, %

Класи	Р і в н і			
	I	II	III	IV
II	24	50	20	6
III	18	39	30	13
IV	13	41	36	10
Середній показчик	18	43	29	10

Аналіз даних показав, що на достатньому та вищому рівнях перебуває 1/4 учнів II класів, 1/3 - III та близько 1/2 - IV. Кількість учнів, які перебувають на нижчих рівнях зменшується з класу в клас дуже повільно: від 74% в II класі до 54% - в IV. Виконуючи завдання на виділення головного в тексті, понад 1/3 учнів не може самостійно його сформулювати; частина перебуває на низькому рівні узагальнення. Під час виконання завдань на порівняння учні виділяють велику кількість другорядних ознак /понад половину/. У процесі виконання завдань, пов'язаних з аналізом художнього твору, протягом усіх років навчання зберігається група дітей, які перебувають на репродуктивному рівні. У цій групі розподіл за рівнями прямо не залежить від віку. Бібліотечно-бібліографічними вміннями в потрібному обсязі учні не володіють, мають лише часткові уявлення.

Аналізуючи роботи, ми виділили такі найтипівші недоліки: використання переказу; виділення неістотного; незнання суті прийому.

Таким чином, результати констатуючого експерименту дають змогу зробити такі загальні висновки: виявлено широкий діапазон якіс-

них показників між класами та групами учнів при загальному недостатньому рівні сформованості читацьких умінь у більшості учнів; поступове вдосконалення цієї якості, повільність, стихійність процесу, наявність нерівномірності у формуванні окремих складових; використання передового досвіду позитивно впливає на темп і якість формування читацьких умінь в учнів початкових класів.

На основі аналізу результатів констатуючого експерименту і теоретичного дослідження було розроблено загальну структуру формуючого експерименту. Організація методичного забезпечення /технології/ експерименту включала розробку діагностуючих завдань для учнів I-IV класів; експериментальних уроків; системи вправ та завдань з формування читацьких умінь; ігрових форм; тематики евристичних бесід, творчих робіт; засобів наочності з необхідної тематики. Ці матеріали узагальнено в методичних рекомендаціях для вчителів початкових класів.

Ефективність створеної системи формування читацьких умінь у молодших школярів перевіряли в ході експериментальної роботи, ядром якої був формуючий експеримент. Базовими школами були: СШ № 251 м. Києва, СШ № 1 м. Чернігова, СШ № 1 с. Богате Ізмаїльського району Одеської області, СШ № 1 смт Чуднова Хитомирської області. Для перевірки порівняльної ефективності експериментальної і традиційної методик визначили групу з 12 експериментальних /Е/ і 12 контрольних /К/ класів. В експериментальних класах читацькі вміння формувалися згідно з розробленою програмою і методикою, у контрольних класах учні навчалися за традиційною методикою.

Відповідно до вимоги чистоти, достовірності та об'єктивності експерименту було визначено вплив таких факторів: особливості учителя; вибір методів, форм та засобів навчання; строга визначеність об'єктів вивчення; рівень складності завдань діагностичного та контрольного зрізів; визначення кількісних і якісних показників змінних величин, їх табличний вираз. Критерієм сформованості чи-

тацьких умінь були правильність та повнота виконання вправ, самостійність виконання, міцність засвоєних знань і вмінь, сформованість інтересу до читання, самостійність пошуку необхідної інформації тощо.

На різних типах уроків /в тому числі інтегрованих/ використовували різні типи вправ, але в рамках навчального року сформувалася повний цикл читацьких умінь на основі цілісної методики.

На початку навчання проводили діагностичний зріз в експериментальних та контрольних класах, метою якого було виявити базовий рівень сформованості читацьких умінь. У кінці року проводили контрольний зріз, який виявляв рівень сформованості умінь після експериментального навчання. Завдання зрізів розробляли з трьох блоків, дані розподілялися за чотирма рівнями /аналогічно до констатуючого експерименту/.

Розглянемо динаміку формування читацьких умінь за складовими.

I. Аналіз та виділення головного /табл. 3/.

Таблиця 3

Динаміка формування вміння аналізувати та виділяти головне в тексті в учнів II-IV класів /діагностичний та контрольний зрізи, %

Клас	Рівні	К л а с и											
		II		III		IV		II		III		IV	
		Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К
I	I	2	3	2	2	I	I	-	2	-	2	-	I
2	II	55	54	24	28	20	23	9	31	6	23	4	15
3	III	33	34	58	55	61	58	41	53	32	59	31	65
4	IV	10	9	16	15	18	18	50	14	62	16	65	19

Аналіз показує, що базовий рівень в експериментальних і контрольних класах був приблизно однаковий: понад 1/2 учнів II класу перебували на низькому рівні сформованості читацьких умінь, близько 1/2 учнів III та IV класів - на середньому. Поступове перорозуміння



знань в експериментальних класах за методикою формування читачьких умінь дало позитивні результати, що видно з табл. 4: більшість учнів перебуває на середньому та вищому рівнях, у контрольних класах близько 2/3.

II. Порівняння та узагальнення /табл. 4/.

Таблиця 4

Динаміка формування в учнів II-IV класів уміння порівнювати та узагальнювати/діагностичний та контрольний зрізи/, %

№ класу	Рівні	К л а с и											
		II		III		IV		II		III		IV	
		Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К
1	I	12	10	3	6	-	3	-	7	-	3	-	-
2	II	51	56	31	36	28	20	8	38	1	19	-	15
3	III	22	20	37	43	42	54	62	40	50	56	35	61
4	IV	15	14	29	15	30	28	30	15	49	22	65	24

Аналіз показує, що базовий рівень у всіх класах був приблизно однаковим, повне порівняння робили 1/4 учнів II класу, 1/3 - 1/2 - III класу та біля 1/4 - IV. Більшість учнів виділяли неістотні чи істотні конкретні ознаки. Цей показник зменшується в IV класі до 1/2. Після експериментального навчання на достатньому рівні перебуває в II /Е/ - 92%, II /К/ - 55%, в IV /Е/ - загальна більшість проти IV /К/ - 85%.

III. Аналіз художнього образу твору /табл. 5/.

Дуже великий процент учнів II-IV класів перебували на сюжетно-логічному та емоційно-сюжетному рівні, трохи менший він у IV класі /діагностичний зріз/. Більшість учнів обмежувалася емоційною оцінкою. Після експериментального навчання учні експериментальних класів відходять від переказу сюжету, переходячи до складніших суджень: підмічають художні деталі, розуміють їх місце в створенні настрою твору, підмічають типовість образів головних героїв, нама-

Таблиця 5

Динаміка формування вмінь в учнів II-IV класів аналізувати художній образ твору /діагностичний та контрольний зрізи/, %

№ п/п	Рівні	К л а с и												
		II		III		IV		II		III		IV		
		Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	
1	I а/ б/	II	I2	2	2	-	-	-	-	2	-	-	-	-
		62	60	50	55	40	39	46	57	30	35	25	15	
2	II	25	25	34	31	50	47	40	29	30	49	20	70	
3	III	2	3	14	12	10	14	14	12	38	16	25	15	
4	IV	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	30	-	

гаються знайти причину вчинків героїв, розуміють авторську позицію і висловлюють свою думку. Переказ наявний тільки в слабких учнів. У контрольних класах переважають висловлення емоційної оцінки, переказ; в учнів IV класів починають з'являтися штампи.

IV. Бібліотечно-бібліографічні вміння та навички /табл. 6/.

Таблиця 6

Динаміка формування в учнів II-IV класів бібліотечно-бібліографічних умінь та навичок /діагностичний та контрольний зрізи/, %

№ п/п	Рівні	К л а с и											
		II		III		IV		II		III		IV	
		Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	Е : К	
1	I	II	I2	8	10	7	10	I	10	-	7	-	6
2	II	80	79	76	78	70	74	19	75	12	77	3	74
3	III	9	9	16	12	23	16	65	15	70	16	77	20
4	IV	-	-	-	-	-	-	15	-	18	-	20	-

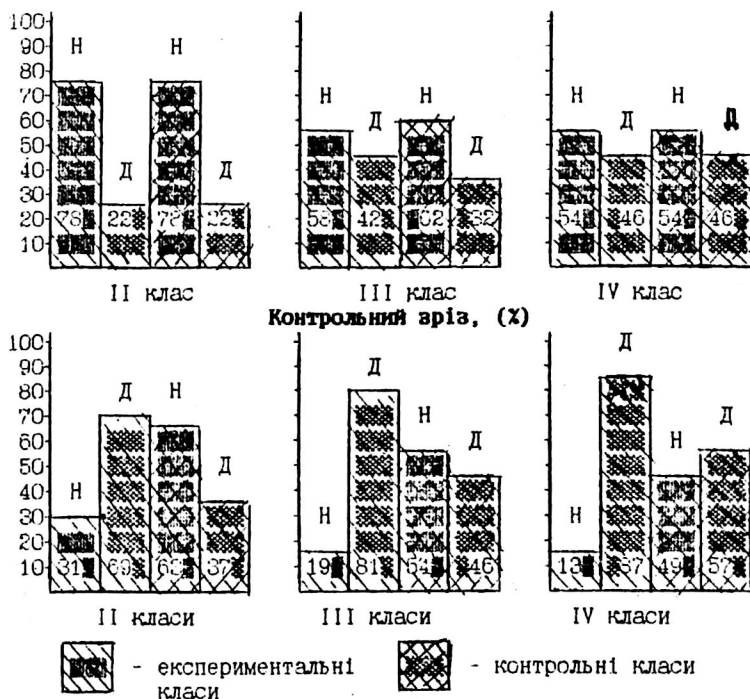
Аналіз показує, що майже в усіх класах наявний процент учнів, які майже нічого не знають про бібліотеку. Після експериментального навчання таких учнів вже немає, в контрольних класах процент таких учнів залишився майже незмінним через недостатньо поставлену роботу

в цій галузі.

Більшість учнів контрольних класів залишаються на низькому рівні, в експериментальних класах більшість учнів досягає середнього рівня.

Підсумовуючи дані, ми вивели загальну картину сформованості читальських умінь учнів II-IV класів. Динаміка змін показників в експериментальних та контрольних класах простежується на діаграмах.

Діаграма 1  
Динаміка формування читальських умінь в учнів II-IV класів.  
Діагностичний зріз, (X)



На основі аналізу результатів формуючого експерименту можна зробити такі висновки: 1) ефективність експериментальної методики доводиться якісними змінами в рівні знань, умінь та навичок учнів експериментальних класів: значно зменшилась кількість школярів в низьким та дуже низьким рівнями, а збільшилась із середнім та вищим рівнями сформованості читальських умінь. Ці зміни значно більші, ніж у контрольних класах. 2) Зменшилась нерівномірність показників в експериментальних класах за окремими складовими та в сукуп -

ності; 3/ читацькі вміння в учнів формуються планомірно та цілеспрямовано; 3/ значно збільшилися активність та самостійність школярів порівняно з контрольними класами: підвищився інтерес до читання, загальна успішність школярів; значно розширилося їх читацьке коло; зменшилися витрати часу на виконання домашньої роботи завдяки володінню якісними методами роботи з книжкою, вмінню користуватись бібліотекою.

У висновках узагальнено результати дослідження.

1. Відродження інтелектуального потенціалу України пов'язане з формуванням інформаційної культури нації, що починається з початкових класів через спеціальну програму розвитку читацьких умінь.

2. Світові тенденції досліджуваної проблеми /функціональна неписьменність широких верств населення, пасивне знання мови, низький рівень інформаційної культури, прагматичне ставлення до інформації, розгляд читацьких умінь як побічного продукту навчальної діяльності, велика розбіжність вищих і нижчих рівнів читацьких умінь і ін./ загострюється в умовах становлення державності в Україні, сучасної мовної політики.

3. Кількісний та якісний аналіз сучасних підручників для початкової школи /в тому числі - нового покоління/ пересвідчує в посиленні розвиваючих аспектів як текстових, так і позатекстових компонентів; але блок умінь, які ми визначаємо як читацькі, все ще залишається на периферії свідомості авторів програм та підручників.

4. Констатуваний експеримент показав недостатній рівень сформованості читацьких умінь в учнів початкових класів. Зроблено висновок про необхідність цілеспрямовано, систематично формувати їх відповідно до розробленої програми і методики.

5. В дослідженні обґрунтовано, що читацькі вміння ефективно

формується, коли необхідним компонентом системи їх формування є такі принципи: науковість, зв'язок теорії з практикою, наочність, доступність, поопераційно-системне формування понять, самостійність та активність, свідомість та міцність, цілеспрямованість, мотиваційна забезпеченість, індивідуальний підхід, випереджаче навчання, оптимізація навчально-виховного процесу.

Читацькі вміння успішно формувались на основі розробленої моделі та програми формування читацьких умінь, що передбачає цілеспрямоване, систематичне вироблення цих умінь, ускладнення їх за структурою та обсягом з класу в клас. Для вчителя було розроблено методичку і технологію формування читацьких умінь. Методика ґрунтувалася на структурі пізнавальної діяльності людини: мета - мотив - об'єкт - зразок - дії - результат - корекція. Відповідно до цього було виділено етапи формування читацьких умінь, на яких застосовували різні методи /в тому числі ігрові/, систему вправ.

6. Ефективність формування читацьких умінь підвищується при застосуванні системи вправ: підготовчі, діагностичні, мотиваційні, рефлексивні, тренувальні, практикологічні, узагальнючі, контрольні.

7. Проведений формувальний експеримент виявився ефективним, про що свідчать дані діагностичного та контрольного зрізів; динаміка показників простежується на діаграмі. Прогресивна динаміка сформованості читацьких умінь дає змогу зробити висновок про ефективність розроблених програм і методик.

У д о д а т к а х подано "Програму формування читацьких умінь в учнів I-IV класів"; розробки тем бібліотечних уроків для учнів I-IV класів загальноосвітньої школи; розробку курсу для студентів педвузів "Інформаційна культура вчителя".

Перспективними напрямками для подальших наукових розробок ми вважаємо такі: подальше вивчення читацьких умінь як міжпредметних /за обсягом ознайомилися/; вивчення шляхів і засобів формування

читацьких умінь в умовах різноманітних форм навчання, у поза-класній та позашкільній роботі, в загальноосвітніх школах /особливо сільських/, закладах нового типу; вивчення ролі сім'ї у формуванні читацького кола учнів та врахування цього досвіду в практиці школи; впровадження програми і методики формування загальнонавчальних читацьких умінь у шкільну практику.

Автор має 7 опублікованих робіт, з яких 6 - на тему дослідження:

1. Дитяче читання.- К.: Поч.шк.- 1991.- С. 55-58.
2. Програма формування та розвитку інформаційних та комунікативних умінь в учнів I-XI класів.- К.- 1992.- 20 с. /рос.мовою/.
3. В.О.Сухомлинський і проблема формування загальнонавчальних умінь в учнів: Тези Міжнародної наук.-практ.конференції "Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського і розбудова національної освіти".- Кіровоград.- 1993.- Ч.2.- С. 179-181.
4. Загальнонавчальні вміння молодших школярів //Дидактичні аспекти альтернативної освіти.- К.: Освіта.- 1993.- С. 66-72.
5. Особливості розумового виховання учнів молодших класів в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського //В.О.Сухомлинський і сучасна школа.- К.- 1994.
6. Програма і методика формування читацьких умінь як основа розвитку загальних здібностей учнів: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів нового типу.- К.- 1994.